

Tenūhî'nin (ö. 384/994) *el-Ferec ba' de's-şidde*'siyle İbnü'l-Ebbâr el-Kudâî'nin (ö. 658/1260) *İ'tâbü'l-küttâb* adlı eserinde yer alan rivayetleri bir makalede toplamıştır. Eserin Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler devriyle ilgili bölümleri Josef Latz tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (*Das Buch der Wezire und Staatssekretäre von İbn 'Abdūs Al-Gahşiyârî: Anfänge und Umayyadenzeit*, Walldorf-Hessen 1958).

Cehşiyârî'nin günümüze kadar gelmeyen diğer eserleri de şunlardır: 1. *Esmâr-ül-'Arab ve'l-'Acem ve'r-Rûm ve gay-rihim*. İbnü'n-Nedîm, Cehşiyârî'nin Arap, Acem, Rum ve diğer milletlere ait nâdir kıssa ve destanlardan meydana gelen bin "semer"i (gece sohbetleri sırasında okunan hikâye) bu ad altında bir kitapta topladığını, her parçanın müstakil olduğunu, gece sohbetlerine gelenlerden bildikleri en güzel hikâyeleri aldığını, ayrıca bazı kitaplardan da hikâyeler seçtiğini, her gece için elli varak civarında hikâyeyi bir araya getirdiğini ve 480 gecelik "esmâr"ı derlediğini anlatmaktadır. 2. *Ah̄bârü'l-Muktedir el-'Abbâsî*. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh devrine ait olayları ihtiva eden bir eserdir. Mes'ûdî, Cehşiyârî'nin 1000 varaklık *Ah̄bârü'l-Muktedir* adlı eserinin bazı kısımlarını bizzat görüp okuduğunu söyler. 3. *Kitâbü Mizânî's-şî'r ve'l-iştîmâl 'alâ en-vâ'îl-'arûz*. İbnü'n-Nedîm ve Safedî Cehşiyârî'nin böyle bir eser yazdığını zikrederler; Kâtib Çelebi ise bu eseri İbn Abdūs Ali b. Muhammed el-Küfî adlı bir müellife nisbet eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), nâşirlerin mukaddimesi; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 203; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 190, 437; Safedî, *el-Vâfi*, III, 205; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, II, 137; *Keşfü'z-zunân*, II, 1469, 1918; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 219-220; a.mlf., "Zu al-Ğahşiyârîs Wezirgeschichte", *Islamica*, III/1, Leipzig 1927, s. 32-38; Zirikî, *el-A'lam*, VII, 135; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, V, 275; D. Sourdel, *Le Vizirat 'Abbâsîe*, Damas 1959-60, I, 3-8, 11, 13, 20, 25, 35, 39, 215; II, 447, 483, 492, 672, ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "La Valeur Littéraire et Documentaire du Livre des vizirs d'al-Ğahşiyârî", *Arabica*, II, Leiden 1955, s. 193-210; a.mlf., "Nouvelles recherches sur la duexième partie du livre des vizirs d'al-Ğahşiyârî", *Mélanges Louis Massignon*, III, Damas 1957, s. 271-299; a.mlf., "al-Djahşiyârî", *EI*² (Fr.), II, 399; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/2, s. 175-176; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 647; Mihâil Avvâd, *Nuşuş za' i' a min-Kitâbi'l-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, Beyrut 1384/1964-65; a.mlf., "el-Kısmü'z-za' i' a min-Kitâbi'l-Vüzerâ' li'l-Cehşiyârî", *MMLADm*, XVIII (1943), s. 318-332; 435-442.

CEHVERİLER

(بنو جهور)

Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılması üzerine 1031-1070 yılları arasında Kurtuba ve civarında hüküm süren bir hânedan.

XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Endülüs'te meydana gelen karışıklıklar sonunda, çeşitli bölge ve şehirlerde mahallî eşrafın bağımsızlıklarını ilân etmesiyle, Emevî Halifeliği'nin elinde sadece Kurtuba ve çevresindeki birkaç küçük şehir kalmıştı. Bu sırada başa geçen halifeler hadiseleri önleyecek hemen hiçbir tedbir alamıyorlardı. Bunun sonucu olarak Kurtuba halkı Emevîler'e karşı ayaklanarak, Vezir Ebû Hazm Cehver b. Muhammed'in desteğiyle, artık gücü ve önemi kalmamış ve hatta siyasî çekişme vasıtası haline getirilmiş olan halifeliği ilga ederek Emevîler'i Kurtuba'dan sürdü. Ebû Hazm Cehver halkın ısrarı üzerine 1031 yılı başlarında Kurtuba'da yönetimi üzerine aldı. Böylece Kurtuba merkez olmak üzere Ceyyân (Jaén) gibi yakın şehirleri de sınırları içine alan Cehveriler hânedanı kurulmuş oldu.

Ebû Hazm Cehver'in mensup olduğu Cehveriler (Benî Cehver) ailesi Fars asıllı olup Emevîler'in mevlâ* sı idi. Bu aileden gelenler eskiden beri Emevîler'e ve Endülüs Emevîleri'ne kumandan olarak önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İbn İzârî, adı geçen aileyi Endülüs'ün önde gelen aileleri arasında zikretmektedir. Cehveriler hânedanının kurucusu olan Ebû Hazm Cehver, Âmiriler döneminin sonlarına doğru yönetimde kâtip olarak görev almış, daha sonra Hammûdîler devrinde de vezirlik yapmıştı. Vezir iken şahidi olduğu "fitne dönemi" hadiseleri sırasında hep halkın menfaatlerini ön planda tutmuş, isabetli görüş ve yönlendirmeleriyle halkın bu olaylardan en az zararlı çıkması için çaba sarfetmiştir. Bu husus kendisine Kurtubalılar'ın sevgi ve güvenini kazandırmış ve onun halk nezdinde rakipsiz bir önder durumuna gelmesini sağlamıştır. Başa geçtiği zaman birtakım ciddi problemlerle karşılaştı; çünkü uzun süredir devam eden fitne geriye huzur ve asayişin yok olduğu, insanların fakirleştiği, hânelerin boşaldığı bir Kurtuba bırakmıştı. Ebû Hazm Cehver derhal halkın önde gelen simalarının görev aldığı bir şura idaresinin teşkilî yoluna gitti. Onun mevcut gele-

neğin dışına çıkarak bu tür bir idare oluşturmasında önceki tecrübelerinin büyük rolü bulunmuş olmalıdır. Zira Emevîler'in son dönemlerine doğru halife olanlar çok kısa bir süre başta kalabiliyorlardı. Bunun başlıca sebebi, halifelerin halkın ve halk nezdinde nüfuz sahibi olan eşrafın isteklerini bilmemeleri, bu arada eşraftan bazılarını yanlarına çekerken bazılarını karşılarına almaları ve nihayet bu durumun iç mücadeleleri alevlendirmesiydi. Böyle bir yönetim sonuçta siyasî istikrarsızlık, içtimâî sürtüşme ve iktisadî zayıflama ile karşı karşıya kalıyordu. Bu durumu yakından bilen tecrübeli vezir Ebû Hazm saltanat yerine şura idaresini tercih etmiş olmalıdır.

Ebû Hazm devleti ilgilendiren hususlarda şûranın kararlarına göre hareket etti. Vezirlerin desteğini almadan hiçbir işe girişmedi. Hazineye bakacak görevlileri son derece güvenilir kimseler arasından seçti. Kurtuba'da emniyet ve asayişin sağlanması işine büyük önem verdi. Bundan dolayı daha önce şehirde bulunmaları fitneye sebep olduğu için Kurtuba'dan uzaklaştırılan Emevî soyundan bazı kimselerin şehre geri dönmelelerini yasakladı. Ayrıca şehir halkını, özellikle de esnafı silâhlandırarak onları kendi güvenliklerini sağlar hale getirdi. Ebû Hazm yalnız kendi devleti içinde değil bütün Endülüs'te barışın hâkim olmasını istiyordu. Nitekim *mülûkû't-tavâif** arasındaki çatışmaların sona ermesi için de çok gayret sarfetti.

Hayatını halka hizmetle geçiren Ebû Hazm 435 (1043) yılında vefat etti. İdarenin başına en ehliyetli kimsenin geçmesinden yana olduğu için ölümünden önce oğullarından birisini yerine veliaht tayin etme yoluna gitmedi. Fakat Kurtubalılar onun yerine oğlu Ebû'l-Velîd Muhammed'i geçirdiler. Ebû'l-Velîd esas itibarıyla babasının başlattığı icraatı devam ettirdi ve ekonomik hayatın canlanması için çok çalıştı.

Bu sırada Kurtuba dışındaki devletler açısından bazı önemli değişiklikler meydana gelmekteydi. Gırnata'yı merkez yapan Zîrîler, yakınlarındaki diğer Berberî hânedanlarını da kendilerine bağladılar; ayrıca Malaga'daki Şii Hammûdî halifeliğine tâbi olduklarını ilân ettiler. Buna karşılık İşbiliye'deki (Sevilla) Abbâdîler ise Sünnî-Emevî halifeliğini tekrar canlandırma yoluna gittiler. Bunun için âkibeti meçhul Emevî Halifesi II. Hişâm el-Müeyyed'in hayatta olup İşbiliye'de yaşadığını ve kendilerinin meşrû halife olarak

onu tanıdıklarını söyleyerek öteki mülükü't-tavâifin de ona biat etmesini istediler. Aslında Cehverîler ne Hammûdîler'e tâbi olmak ne de Hişâm'a biat etmek istiyorlardı. Ancak Abbâdîler gibi başka hânedanların da Hişâm'a biat etmeleri karşısında yalnız kalmamak için onlar da aynı yolu takip ettiler.

Ebû'l-Velîd Muhammed babasının aksine daha hayatta iken oğullarından Abdülmelik'i yerine vâliya tayin etti. Abdülmelik emîr olunca babasının ve dedesinin mütevâzi hayat tarzlarını terkederek "el-Mansûr Billâh" ve "ez-Zâfir Bifadillâh" şeklinde iki unvanı birden aldı. Ayrıca minberlerde hutbeyi kendi adına okutma emri verdi ve kötü bir idarecilik örneği gösterdi; makamların ehil olmayanların eline geçmesine de zemin hazırladı. Kurtuba'da işlerin yeniden karışması üzerine Abdülmelik idareyi, halkın arasından sıvrılarak vezirlik makamına kadar yükselen İbrâhim b. Sekkâ'ya bıraktı. İbnü's-Sekkâ işleri tekrar yoluna koymayı ve huzuru sağlamayı başardı. Ancak onun bu başarıları Kurtuba'yı ele geçirme planları yapan Abbâdîler'in hiç hoşuna gitmiyor ve onu kendileri için önemli bir engel olarak görüyorlardı. Bu engelden kurtulmak için de Abdülmelik'e, İbnü's-Sekkâ'nın Cehverîler hânedanını kendi sultanı altına almak niyeti taşıdığına dair haberler ulaştırarak ondan kurtulması gerektiğini telkin ettiler. Bunun üzerine Abdülmelik 455 yılında (1063) bu değerli vezirini öldürttü. İbnü's-Sekkâ'nın öldürülmesi Kurtuba'da düzenin bozulmasına sebep oldu; bu arada Abdülmelik'in kardeşi Abdurrahman tahtı ele geçirmek için harekete geçti. Fakat Abdülmelik çok geçmeden kardeşini hapsetti. İdare tekrar ehil olmayanların ve fırsatçıların eline geçti. Tuleytula'da (Toledo) hüküm süren Zünnûnîler bunu fırsat bilerek Kurtuba'yı kuşattılar. Abdülmelik'in isteği üzerine Abbâdîler Cehverîler'e yardım gönderince Zünnûnîler geri çekilmek zorunda kaldılar.

Abbâdîler Cehverîler'e yardım etmekten ziyade Kurtuba'yı ele geçirme gayesi taşıyorlardı. Bu sebeple Zünnûnîler'e karşı yardıma gelen Abbâdî kuvvetleri 1070 yılı Mayıs ayında şehri istilâ ettiler. Abdülmelik aldatıldığını geç anladı. Ailesiyle birlikte önce İsbîliye'ye, oradan da Saltis adasına sürgüne gönderildi. Böylece Kurtuba ve çevresinde kurulup yaklaşık kırk yıl süren Cehverîler hânedanı da yıkılmış oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. Muhammed Tâvî et-Tancı), Kahire 1372, s. 27-28; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Qalâ'idü'l-ıkyân*, Kahire 1283, s. 71; İbn Bessâm eş-Şenterînî, *ez-Zahire fi mehâsini ehli'l-Cezire*, Kahire 1365, 1/2, s. 112-119; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 23-24; Abdülvâhid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib fi telhîsi aḥbâri düveli'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân — Muhammed el-Arabî), Kahire 1368/1949, s. 90, 92, 109; Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyera* (nşr. Hüseyin Münis), Madrid 1963, I, 245, 251; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, Kahire 1964, I, 56; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 190, 198, 210, 213, 232, 251, 256; İbnü'l-Hatib, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 145-151; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 255-260; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 650; M. Abdullah İnân, *Düvelü't-tavâ'if*, Kahire 1969, s. 20-30; Chejne, *Muslim Spain*, s. 57-58; Hüseyin Münis, *Me'âlimü târîhi'l-Endelüs*, Kahire 1980, s. 359-360; Ahmed Bedr, *Târîhu'l-Endelüs*, Dımaşk 1983, s. 46 vd.; R. Dozy, *Histoire des Musulmans d'Espagne*, Madrid 1984, III, 274 vd.; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party Kings*, New Jersey 1985, s. 87; C. Sanchez-Albornoz, *España Musulmana*, Madrid 1986, II, 23 vd.; C. F. Seybold, "Cehver", *İA*, III, 47; A. Huici-Miranda, "Djahwarids", *El*² (İng.), II, 389.

MEHMET ÖZDEMİR

CELÂ-yi VATAN

(جلادى وطن)

XVI. yüzyılın sonlarına doğru artan Celâlî saldırıları ve suhte baskıları yüzünden halkın yerini yurdunu terketmesini ifade eden bir tabir.

Umumiyetle devlet otoritesinin zayıfladığı devirlerde meydana gelen bu olay kaynaklarda genel olarak "zalemenin zulmünden celâ-yi vatan, terk-i diyâr" şeklinde geçer. Ayrıca "terk-i mesken" ve "çift bozan reâyâ" ifadeleri de aynı hususu belirtir. Özellikle XVI. yüzyıl sonunda başlayan Osmanlı-İran savaşlarında Anadolu'nun doğusunun İran saldırılarına uğraması ve Celâlî isyanları bu hareketin başlıca sebebinin teşkil eder. Bu ortamda Anadolu'da halkın kitleler halinde yerlerini terketmeleri yani celâ-yi vatan etmeleri, resmî kayıtlarda "büyük kaçgunluk" veya "büyük firârî" adlarıyla anılan yedi yıl sürecek çok karışık bir dönemin (1603-1610) yaşanmasına yol açmıştır. Anadolu'daki sosyal ve iktisadî yapıyı altüst eden bu olaylar sonucu Üsküdar'dan Karaman'a, Halep'ten Bağdat'a ve Sivas'tan Erzurum'a ve Van'a kadar mevcut yerleşim birimlerinden

ancak dörtte biri meskûn kalabilmişti (Kitâb-ı Müstetâb, s. 12, 22).

Celâlî isyanlarının yoğunlaştığı XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında çeşitli bölgelere yerleşmiş bulunan Celâlî liderleri, geçtikleri yerleri ve buldukları bölgelerdeki köy ve kasabaları dayanılmaz bir baskı altına almışlardı. Halk ağır hakaretlere uğruyor, elindeki bütün mahsulünü eşkıyaya vermek zorunda kalıyor ve hayatî tehlike içinde bulunuyordu. Celâlî grupları hareket halinde iken halk fakirleşiyor, oraya buraya kaçıyor ve perişan oluyordu. Gençler için eşkıyaya katılma mecburiyeti de vardı. Bu güvensizlik yüzünden halk çocukluğunu alıp daha emin yerlere veya şehirlere göç ediyordu.

Aynı yıllarda bir kısım medrese talebelerinin (suhte) zulümleri de Celâlîler'den aşağı kalmıyordu. Bunlar da adam öldürüyor, kadın kaçırıyor veya bedava yiyecek temin etmek için çeşitli zulümler yapıyorlardı. XVII. yüzyıl başlarında suhte gruplarının baskısı had safhaya ulaşmıştı. Hükümet merkezine her yandan, "taaddî ve tecavüzün nihayeti olmayıp halkın terk-i diyâr ve celâ-yi vatan" etmek üzere oldukları yolunda haberler geliyordu.

Kalenderoğlu Mehmed ve Karayazıcı Abdülhalim gibi Celâlîler'in isyanı sırasında Erzurum ve Sivas bölgelerinden birçok insan daha batıya göç etmiş, İsparta, Burdur ve Muğla taraflarından da birçok kişi daha emin yerlere kaçmıştı. Cennetoğlu adlı Celâlî'nin faaliyetleri dolayısıyla Karesi, İzmir, Aydın ve Saruhan sancaklarından terk-i diyâr edenleri yerlerine iade etmek çok zor olmuştu. Abaza Hasan Paşa isyanında da Anadolu, Karaman, Maraş ve Sivas eyaletlerinden binlerce kişi İran'a, Bağdat'a ve Erzurum'a göç etmişti.

Halkın yerini yurdunu terketmesi sadece Celâlî ve medreseli isyanları sonucu değil aynı zamanda resmî devlet görevlilerinin, askerlerin baskıları yanında bazı iktisadî-sosyal sebepler ve savaş hali dolayısıyla da meydana geliyordu. Özellikle "ehl-i örf" denilen taşra idarecilerinin zulümleri, Celâlî isyanlarından sonra halkın celâ-yi vatan etmesinin en başta gelen sebeplerinden birini oluşturuyordu. Ehl-i örfün yani beylerbeyi, sancak beyi ve bunların adamları ile su başı, kadı ve timarlı sipahilerin, resmî belgelerde "mugâyir-i defter", "hilâf-ı kânûn", "mugâyir-i narh-ı rûzî ve resm-i